

Діана КОХАН,
аспірант кафедри загальної педагогіки
і педагогіки вищої школи
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) Diana__777@bigmir.net

ШЛЯХЕТНЕ СТАВЛЕННЯ ДО ЖІНКИ В НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті охарактеризовано ставлення до жінки в різні епохи протягом певного часового періоду; простежується зв'язок минулого з теперішнім; проаналізовано погляди видатних педагогів щодо виховання шляхетного ставлення до жіноцтва та виховання шляхетного ставлення до жінки як основа культурного саморозвитку й дієвої самореалізації людини; розкрито ставлення до жінки й поняття, пов'язані з гідністю, які розглядаються мислителями з давніх років, і «жіноче питання» в різних культурах історичного віку; описано, що сакральне материнське начало стало для України тією духовною основою, на якій сформувався й отримав розвиток український духовний тип та ідеал справедливості. Материнська любов є всеохоплюючою і справедливою, для матері всі діти однаково рідні, і саме від такого ставлення в країні зародилася ідея братерської рівності й суспільної справедливості. У суспільстві кожен має бути рівним перед материнським правом звичаю і природним законом волі. Такі неписані, але священні принципи вже тисячі років діють у природно-звичаєвому праві. Суспільний статус жінки в Україні завжди був високим і шанованим. Протягом багатовікової історії майже невідомі періоди, коли б жінка була не вільна у своїх діях. Спроби грецьких ченців запровадити в Україні візантійський погляд на жінку як на нечисту істоту не мали успіху. Невдалими були й спроби монголо-татар завести азійські порядки, за якими жінка перебувала під владою чоловіка. Особливим прикладом шляхетного ставлення до жінки є козацька етика й козацька педагогіка. Одна з рис, притаманних справжнім козакам, – шанобливе ставлення до жінок, що сприяло тому, що українки відповідали цим сміливим чоловікам коханням і вірністю. Звичаями козаків пропагувалася безшлюбність, але відсутність постійного спілкування із жіноцтвом в умовах Січі не призводила до забуття, зневаги та байдужості їй, більше того, зумовлювала обожнювання жіночого начала. Українська жінка завжди сприймалася як надійний товариш чоловіка, його вірна супутниця, вправна господиня. Водночас гордість, самовпевненість, вільний норів сприяли войовничості української жінки. Ціннісне, поважливе ставлення до жінки є важливою ментальною та культурною традицією українців, які з прадавніх часів поклонялися культу Матері, шанували берегиню – богиню Ладу – і зберегли свої уявлення у свідомості й колективній підсвідомості.

Ключові слова: жінка, берегиня, шляхетне ставлення.

Diana KOHAN,
Postgraduate Student of the Cathedra of General Pedagogy
and pedagogy of higher education
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) Diana__777@bigmir.net

NOBLE ATTITUDES TO WOMEN IN SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL LITERATURE

The article describes the attitude of women in different epochs during a certain period of time; a connection between the past and the present is observed; the views of prominent teachers concerning the education of a noble attitude toward women and the education of a noble attitude towards women as the basis of cultural self-development and effective self-realization of a person are analyzed; the attitude towards women and concepts related to dignity, which are considered by thinkers from ancient times, and the “women's question” in different cultures of historical age are revealed; It is described that sacral motherhood for Ukraine was the spiritual foundation on which the Ukrainian spiritual type and the ideal of justice were formed and developed. Maternal love is universal and just, for the mother all children are equally native, and it is from this attitude that the idea of fraternal equality and social justice was born in the country. In society, everyone is to be equal before the maternal right of custom and the natural law of will. Such unwritten but sacred principles for thousands of years are in the natural-customary right. The social status of a woman in Ukraine has always been high and respected. During centuries of history, there are almost unknown periods when a woman was not free in their actions. Attempts by the Greek monks to introduce a Byzantine view of a woman in Ukraine as an unclean creature in Ukraine did not succeed. The attempts of the Mongol-Tatars to put an end to the Asian order under which a woman was under the control of her husband were also unsuccessful. A special example of a noble attitude towards a woman is the Cossack ethics and Cossack pedagogy. One of the features typical of true Cossacks is a respectful attitude towards

women, which contributed to the fact that Ukrainian women met these brave men with love and loyalty. The customs of the Cossacks promoted celibacy, but the lack of constant communication with women in the conditions of the Sich did not lead to oblivion, contempt and indifference, and, moreover, led to the deification of the woman's beginnings. A Ukrainian woman has always been perceived as a reliable friend of a man, his true companion, a skilful mistress. At the same time, pride, self-confidence, and free volumes contributed to the militancy of the Ukrainian woman. Valuable, respectful attitude to a woman is an important mental and cultural tradition of Ukrainians who worshiped the cult of Mother from ancient times, honored the guardian – the goddess Lada and retained their ideas in consciousness and collective subconsciousness.

Key words: woman, guardian, noble attitude.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві відбуваються зміни, які вимагають від людини певних зусиль. Із кожним днем жінки переймають на себе чоловічу роль, а темп життя вимагає від них бути й матір'ю, й господинею, й годувальницею водночас. Усе більше й більше чоловіків демонструють жіночий тип поведінки. На жаль, ці фактори сьогодення змінили роль жіноцтва і призвели лише до негативних наслідків, які спостерігаються у ставленні до нього. Актуальність дослідження полягає в необхідності переосмислення моральних пріоритетів стосовно ставлення до жінки.

Аналіз досліджень. Ставлення до жіночої статі розглядається науковцями з давніх років (Сократ, Аристотель). Платон підкреслював: «... все величне, і те, що схиляється до сміливості, має чоловіче обличчя, те ж, що тяжіє до скромності й благопристойності, більше підходить жінкам...» (Хорни, 1993: 19). Вільгельм фон Гумбольдт уважав, що жіноче начало простежується в працях Гомера, Платона, Есхіла, а чоловіче – у Вергілія, Данте, Аристотеля, Євріпіда, тому що в перших вражає уява, а в других – розум (Хорни, 1993: 19).

Мета статті – охарактеризувати ставлення до жінки в різні часові періоди та проаналізувати основні підходи педагогів до його виховання.

Виклад основного матеріалу. Ставлення до жінки й поняття, пов'язані з гідністю, розглядаються мислителями з давніх років, і «жіноче питання» в різних культурах історичного віку є неоднозначним.

У багатьох культурах дуже шанобливе ставлення до жінок. В античний період існував культ жінки-богині (Афродіта, Деметра, Ніка – в Стародавній Греції; Венера, Цецера – у Стародавньому Римі).

Археологи знаходять керамічні жіночі фігурки, що були оберегами часів трипільської культури, тобто тотемні постаті Берегинь. Ця шляхетна традиція існувала й в епоху скіфів-хліборобів.

Шанобливе ставлення до жіноцтва було поширене серед представників усіх соціальних станів і за Київської Русі після її Хрещення. Високі права жіноцтва були прописані в «Руській Правді» – зведенні законів Київської Русі, виконаному Ярославом

Мудрим, а після цього його нащадками. Гуманне ставлення до жінок простежується також у літописах та інших стародавніх документах, що відрізняло українські традиції від звичаїв не лише сусідніх народів, а й західноєвропейських (Глаголь добро, 2014: 123).

Ціннісне, поважливе ставлення до жінки є важливою ментальною та культурною традицією українців, які з прадавніх часів поклонялися культу Матері, шанували берегиню – богиню Ладу – і зберегли свої уявлення у свідомості й колективній підсвідомості. Стосунки між чоловіком і жінкою на всьому українському просторі будувалися на глибокій шані та взаємній повазі. Історично шанобливе ставлення є майже невимірним у часі, сягаючи тисячоліть.

Саме сакральне материнське начало стало для України тією духовною основою, на якій сформувався й набув розвитку український духовний тип та ідеал справедливості. Материнська любов є всеохоплюючою і справедливою, для матері всі діти однаково рідні, і саме від такого ставлення в країні зародилася ідея братерської рівності й суспільної справедливості (Глаголь добро, 2014: 134).

У суспільстві кожен має бути рівним перед материнським правом звичаю і природним законом волі. Такі неписані, але священні принципи вже тисячі років діють у природно-звичаєвому праві.

Подібно самій природі, жінка-мати здійснює на землі священне покликання Родиці, здатної народжувати життя і плекати його. Українська мати є Родичею й навчителькою своєї родини, берегинею роду та народних звичаїв.

Українська жінка завжди сприймалася як надійний товариш чоловіка, його вірна супутниця, вправна господиня. Водночас гордість, самовпевненість, вільний норов сприяли войовничості української жінки. Оскільки життя біля татарських кордонів було нестабільним, необхідність в озброєнні була завжди актуальною, і за таких умов жінки мали перейматися інтересами братів і чоловіків.

Ставлення до жінки й жіночності та до ролі жінки в житті можна побачити й в уявленнях

українців про відьом, які представлялися завжди як красиві жінки, біля яких упадають чоловіки. Адже навіть в уявленнях про темні істоти в українському фольклорі простежується шанобливе ставлення до жіночого роду.

Самостійне життя й господарювання підкріплювало рівноправність жінки з чоловіком. Українки мали право виступати в суді, чого не було на той час у жодній з європейських країн. Жінка могла сама обирати нареченого. Звичайним явищем було розірвати шлюб за ініціативою жінки, про що збереглися документи 1564 р. Такий статус жінки зумовив і здобуття нею освіти. Численні документи свідчать, що українське жіноцтво було грамотне.

Права жінки й повага до неї як до матері роду виявлялися в тому, що вона ставила свій підпис поряд із підписом чоловіка. А в разі втрати чоловіка підпис його дружини важив більше, ніж підписи дорослих синів. Під час укладання цивільних угод підпис матері ставився першим, що засвідчує її право очолювати родину. За козаччини, як і за інших часів, жінка залишалася берегинею родинного вогнища. Цьому сприяли стиль і традиції подружнього життя українців. У такій атмосфері природно втілювались ідеали народної педагогіки: працьовитість, повага до старших, гідність, самостійність, волелюбність, патріотизм (Говорун, 2003: 80).

Суспільний статус жінки в Україні завжди був високим і шанованим. Протягом багатовікової історії майже невідомі періоди, коли б жінка була не вільна у своїх діях. Спроби грецьких ченців запровадити в Україні візантійський погляд на жінку як на нечисту істоту не мали успіху. Невдалим були й спроби монголо-татар завести азійські порядки, за якими жінка перебувала під владою чоловіка.

Особливим прикладом шляхетного ставлення до жінки є козацька етика й козацька педагогіка. Одна з рис, притаманних справжнім козакам, – шанобливе ставлення до жінок, що сприяло тому, що українки відповідали цим сміливим чоловікам коханням і вірністю. Звичаями козаків пропагувалася безшлюбність, але відсутність постійного спілкування із жіноцтвом в умовах Січі не призводила до забуття, зневаги та байдужості й, більше того, зумовлювала обожнювання жіночого начала. У пісні, що стала народною, говориться: «Ми жінок мусимо любити так, як наших сестер, матерів. А опріч їх, не треба нікого любити і утїкати як від злих чортів».

Хоча Запорізька Січ не була доступною для жінок, українка мимоволі була пов'язана

обов'язками щодо захисту родинного вогнища й домашнього майна (Говорун, 2003: 89).

Як писав Іван Франко, критерієм рівня культури будь-якого народу слугує ставлення до жінки в суспільстві. У такому разі русько-український народ може вважатися висококультурним народом порівняно з іншими сусідніми народами (Хорни, 1993: 110).

Більше того, жінка козака володіла багатьма правами. Так, згідно із січовим законом, удовиці героїв отримували довічну турботу, шанобливе ставлення, а крім того, право на народження дітей від коханих чоловіків для збереження імені героя та його слави. Якщо козака засуджували до смертної кари, жінка козака мала непорушне право на його майно, і ніколи не йшлося про переслідування дружин і дітей. Більше того, за звичаєм, лише жінка могла зберегти засудженому на смерть козакові життя, якщо давала згоду на шлюб із ним.

Шляхетне ставлення до жінок поряд із честолюбством, сміливістю, звитязністю вважалося найвищими чоловічими якостями, і при цьому головне, чого не знали чоловіки та жінки, – це боротьби за «хатню владу», де жінки вважалися володарками, а воювати справжньому козаку з дружиною вдома було не до лиця.

Проводивши на Січ чоловіків, жінки брали на себе всі обов'язки по господарству, вихованню дітей і забезпеченню родини, а під час ворожих нападів сміливо бралися за зброю, беручи участь у повстанських загонах.

Шанобливе, шляхетне ставлення до жінки було обов'язковим, а зневага до жінки жорстоко переслідувалась. За зневажливе ставлення козака могли покарати стратою. «На Запорозжі, – писав видатний історик козацтва Д. Яворницький, – нещадно карали не лише за перелюбство, але й за образу жінки, коли козак «зганьбить жінку не за пристойність», тому що подібний злочин «до неслави всього війська запорозького поширюється» (Яворницький, 1990: 14).

Згідно зі звичаями Січі, козаки, як лицарі, мали суворо дотримуватися гречності із жінками незалежно від їхнього віку та соціального стану. Стосункам чоловіка й жінки надавалося настільки велике значення, що покарання чекало кожного, хто ризикнув образити жінку. Зокрема, як свідчать джерела, козацький отаман Іван Сірко дотримувався цієї традиції досить суворо. Так, за кривду, яку хтось із полонених запорозьців спричинив полоненій туркені, татарці чи черкесці, він засуджував винного до страти.

Першими трьома пунктами Кодексу лицарської честі були «любов до батьків, рідної мови,

вірність у коханні, дружбі, побратимстві, ставленні до батьківщини – України; шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі».

Саме шляхетне ставлення до жіноцтва виділило запорозьких козаків зі всіх воїнів свого часу як благородних і високоморальних лицарів, захисників добродетелі і справедливості. Козак до жінки ставився з підкресленою повагою, шляхетно й великодушно. Вона для нього була зіркою, і саме так до неї необхідно ставитися (Говорун, 2003: 92).

До своєї дружини козаки зверталися по імені (в літньому віці – «мати») або навіть по імені та по батькові). До жінки-незнайомки козаки зверталися відповідно до віку: «матусю», «сестро», «дочко» («внучко»).

Незалежно від того становища, яке вона займала в родині, була першою персоною для захисту, адже саме в ній – майбутнє всього роду. Заборона появи жінки на Січі та пропагування безшлюбного способу життя серед запорожців викликані не зневагою до жіночої статі, а повагою до жінки, пошаною та відповідальністю козака за чоловічі обов'язки перед дівчиною, дружиною, матір'ю. Уважалось, що сильні духом чоловіки ніколи не образять жінку, не виявлять зневаги до неї (Гутник, 2006: 65).

За честь жінки козак ішов без найменших роздумів й у вогонь, й у воду. Дітям давалися найважливіші настанови: «Бережи, сину, заповідь батька свого і не відкидай науки матері своєї». Варто згадати також те, що храмовим святом на Січі була Покрова Святої Богородиці (Макаренко, 1973: 403).

Саме ідеалізацією жіночого начала, яке уособлював на Січі образ Божої Матері, і можна пояснити деякою мірою появу та утвердження серед козацтва звичаїв, які оберігали жінку від зневажливого ставлення. Цілком закономірно, що обожнюваний дохристиянський образ жінки-берегині з часом поширився на культовий образ християнської Богоматері.

Але варто зазначити, що козацьке лицарство та шляхетне ставлення до жінки мали суттєві світоглядні відмінності від оспіваного в літературі середньовічного лицарства. У добу Середньовіччя прихильниками схоластичного підходу була підтримана меншовартість і другорядність жінок, яку стверджував ще Аристотель.

Образ жінки в історії та народному світогляді ґрунтується на ієрархічному протиставленні чоловічого і жіночого начал. Попри переважання в українській свідомості патріархального канону у взаєминах між чоловіком і жінкою, ще з серед-

ніх віків правосуб'єктність жінки була закріплена законодавчо: вона мала право обстоювати свою безпеку, гідність і майнові права в суді. Становище жінки в українській сім'ї зумовлене особливими господарсько-майновими правами. Володіння рухомим і нерухомим майном, контроль над певною господарсько-виробничою сферою та змога розпоряджатися деякими грошовими сумами сприяли доволі високому статусу заміжньої жінки-господині. У сім'ї зберігався гендерний розподіл праці. Сфери активності чоловіка і жінки розглядалися як взаємодоповнюючі, однаково значущі для повноцінного функціонування сім'ї як господарської одиниці, що спричинилось до партнерських стосунків у сім'ї (Скуратівський, 1987: 404).

На рівні особистих стосунків подружжя помітною була гендерна ієрархія, що виявлялась у подвійних стандартах моральної оцінки поведінки чоловіка і дружини. Особливість українського сімейного патріархату полягає в тому, що соціонормативна культура допускала можливість здобуття дружиною лідерських позицій. Процес гендерної соціалізації охоплював декілька етапів, що відрізнялись за змістом і формою та були спрямовані на підготовку дівчини до виконання ключових жіночих соціальних ролей – дружини, матері, господині.

Найвищий суспільний статус (соціальний престиж) посідали жінки похилого віку, яким удалось протягом життя повноцінно реалізувати ці ролі. До фундаментальних життєвих установок жінки належить також материнство. Світоглядний образ матері наділений рисами ідеалу, що є для українців утіленням усіх людських чеснот і самої ідеї гуманізму. У догляді та вихованні дітей поряд із матір'ю важливою була роль інших членів сім'ї.

Еволюція статусу зумовила природну зміну гендерної ролі жінки в сучасному, зокрема українському, суспільстві: вона часто перебирає на себе обов'язки глави сім'ї, збільшує свій публічний статус, домінує в низці гуманітарних галузей суспільства – освіті, медицині, культурі тощо. Українська традиція забезпечила те, що набуття нового статусу не вимагає від українки змагання за нього та спеціальних публічних дискусій, як це прийнято в західному суспільстві (Говорун, 2003: 404).

Шляхетне ставлення до жінки можливе лише за умови виховання шляхетності як риси особистості й розуміння природного жіночого начала, важливого для гармонійного існування жінки. Шляхетне ставлення до жінки має виховуватися й у юнаків, і в дівчат, для яких важливим є поняття ставлення до себе, матері, сестри, доньки.

У творах збірника «Батьківська педагогіка» В. Сухомлинський підкреслював, що підготовка дітей до майбутнього й, зокрема, сімейного життя – це передусім виховання спрямованості на іншу людину, здатності любити людей. Так, результатом возвеличення жінки є те, що в молодих людей прокидається не лише почуття шляхетного ставлення до неї, а й почуття відповідальності за її долю. В. Сухомлинський наголошував на тому, що в суспільстві повинен панувати культ матері – дух високого, цнотливого ставлення до жінки, що є джерелом людського життя і краси (Сухомлинський, 1979: 303).

Варто зазначити, що культ Матері посідає головне місце у виховній системі В. Сухомлинського. Він наголошував на тому, що саме матір є джерелом загальнолюдських цінностей, чеснот, любові, чуйності й поваги. Педагог писав, що морально вихована людина починається зі щедрої та безкорисливої любові до Матері.

Культ Матері й жінки загалом, на думку В. Сухомлинського, сприяє вихованню тендітного, толерантного ставлення до оточуючих і формує розуміння свого призначення й соціальної ролі в житті. У листах до сина педагог писав, що поважати жінку – це означає поважати саме життя (Сухомлинський, 1979: 250).

Говорячи про виховання поваги до матері, педагог зазначав, що потрібно доносити до сердець вихованців істину, що саме із цього починається почуття патріотизму. Доцільно навчити підростаюче покоління бачити життя, а в ньому – безліч найскладніших взаємин між людьми. Саме жінка, на думку В. Сухомлинського, є творцем життя, саме вона відкриває красу світу й рідної мови, укладає в серце перші поняття про добро і зло, про честь і безчестя (Сухомлинський, 1979: 252).

Уважаючи, що ціннісне ставлення до жінки є основною якістю мужності чоловіка, педагог зазначав, що формувати таке ставлення необхідно з дитинства. Зокрема, у хлопців потрібно затверджувати гідність і відповідальність чоловіка, виховувати розуміння, що вони – майбутні чоловіки, батьки, воїни. Щодо жінок, то їхніми важливими якостями названо твердість, рішучість, жіночу гідність у взаєминах із чоловіками.

У творах В. Сухомлинський висвітлює найрізноманітніші проблеми взаємодії між чоловіками і жінками, поколіннями, зокрема ставлення дітей до батьків, чоловіка до дружини. Особлива увага при цьому приділяється роботі з дівчатами, а саме підготовці їх до усвідомленого материнства та культу Матері, адже саме відповідальне материн-

ство й формування на цій основі благородного ставлення та поваги до жінки є основою цього культу (Сухомлинський, 1979: 255).

На виховання глибокої поваги до жінки звертав увагу також видатний педагог А. Макаренко, який зауважував, що той, хто здатен ставитись до жінки спрощено й із безсоромним цинізмом, не заслуговує довіри як громадянин, оскільки його ставлення до загальної справи теж буде цинічним і довіряти до кінця йому не можна. Але й дівчат, як указував А. Макаренко, потрібно навчати глибокої поваги до себе, до власної жіночої гідності, щоб вони могли навіть приємних їм молодих людей зустрічати з «деяким перцем». На думку педагога, для формування дружби юнаків і дівчат важливо виховувати звичку поступатися один одному, з гідністю йти назустріч (Макаренко, 1973: 63).

А. Макаренко акцентував увагу також на такому важливому факторі батьківської та педагогічної діяльності, як виховання в дитини почуття любові: «Любов нестатєва – дружба, досвід цієї любові-дружби, пережитий у дитинстві, тривалої симпатії до окремих людей, любов до батьківщини, вихована з дитинства, – усе це найкращий метод виховання майбутнього високого громадянського ставлення до жінки-друга» (Макаренко, 1973: 316).

Отже, шляхетне ставлення до жінки можна розуміти як компонент моральної свідомості, що виявляється у відповідній поведінці. Згідно з правилами етикету, започаткованими ще культом ушанування Богородиці, шляхетне ставлення до жінки – це, крім іншого, вміння вберегти її від брутальності, грубості, піклуватися про її настрій і самопочуття, шанобливо ставитися до жінок незалежно від того, хто вони і якими вони є. Серед усталених способів поведінки, що мають певну духовно-культурну основу, можна перелічувати досить багато правил, але їх неможливо визначити на всі випадки життя, і тут допомагає духовна зрілість. Високу культуру, шляхетне ставлення вирізняють не лише й не стільки знання, не стільки неухильне дотримання норм поведінки, скільки глибоке розуміння й толерантність до інших.

Висновки. Отже, ставлення до жінки в різні часові періоди виявляється в позитивній (часто піднесеній) поведінці, а також прояві індивідуальних якостей і чеснот особистості стосовно її образу та статусу в родинних взаєминах і соціальних ролей у суспільстві. Саме відповідальною поведінкою зумовлюється конструктивна взаємодія з особами протилежної статі, формується нормативна статєва поведінка, що відповідає

правовим і моральним засадам суспільства. Саме відповідальність є важливою ознакою соціальної зрілості особистості. Материнське плекання й виховання шляхетного ставлення до жінки –

основа культурного саморозвитку та дієвої само-реалізації людини. Усе це має стати запорукою моральної зрілості людини й заснування нею здорової родини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Витоки духовності. Сковорода Григорій Савич (1722–1794). Глаголь добро. Миколаїв, 2014. С. 60–153.
2. Говорун Т. Гендерна ідеологія у навчально-виховному. Освіта і управління. 2003. Т. 6. № 4. С. 56–69.
3. Гутник І. М. Педагогічні засади організації дозвілля підлітків засобами української народної педагогіки: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2006.
4. Макаренко А. С. Книга для батьків. Київ: Радянська школа, 1973. 335 с.
5. Падалка О. Козацька педагогіка. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с. С. 403–404.
6. Скуратівський В. Берегиня. Київ: Рад. письменник, 1987. 277 с.
7. Сухомлинський В. А. Рождение гражданина. Избр. пед. соч. Москва, 1979. Т. 1. С. 303–319.
8. Українська педагогіка в персоналіях: навч. посіб.: у 2 кн. / за ред. О. В. Сухомлинської. Київ: Либідь, 2005. Кн. 1. 624 с.
9. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних. Зібр. пр.: у 50 т. Київ, 1983. Т. 26. С. 110–153.
10. Хорни К. Женская психология: монография. Санкт-Петербург: Б.и., 1993. 220 с.
11. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. Київ, 1990. Т. 1.

REFERENCES

1. Vytoky dukhovnosti. Skovoroda Hryhorii Savych (1722–1794) // The verb is good. Mykolaiv, 2014. S. 60–153 [in Ukraine]
2. Hovorun T. Henderna ideolohiia u navchalno-vykhovnomu. [Gender ideology in the educational institution]. Education and Management. 2003. T. 6. № 4. S. 56–69 [in Ukraine]
3. Hutnyk I.M. Pedahohichni zasady orhanizatsii dozvillia pidlitkiv zasobamy ukrainskoi narodnoi pedahohiky. [Pedagogical bases of leisure activities of adolescents by means of Ukrainian folk pedagogy]. Avtoref. Dys. Na zdobuttia nauk. Stupeniu kand. Ped. Nauk K., 2006 [in Ukraine]
4. Makarenko A.S. Knyha dlia batkiv. [Book for parents]. K.: Soviet school, 1973. 335 s. [in Ukraine]
5. Padalka O. Kozatska pedahohika [Cossack pedagogy] / O. Padalka // Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy; holovnyi red. V.H. Kremen. [Encyclopedia of Education / Acad. ped Sciences of Ukraine; chief ed. VG Flint]. K. Yurinkom Inter, 2008. 1040 s. [in Ukraine]
6. Skurativskiy V. Berehynia. [Bereginya] Rad. writer, 1987. 277 s. [in Ukraine]
7. Sukhomlynskiy V.A. Rozhdenye hrazhdanyna. [Birth of a citizen]. Izbras ped soch. M., 1979. T. 1. S. 303–319 [in Ukraine]
8. Ukrainska pedahohika v personaliiakh: navch. posib.: u 2 kn. / za red. O.V. Sukhomlynskoii. [Ukrainian pedagogy in personalities: teach. manual: 2 books. / ed. O.V. Sukhomlynskaya]. K.: Lybid, 2005. Kn. 1. 624 s. [in Ukraine]
9. Franko I. Zhinocha nevolia v ruskykh pisniakh narodnykh [Female bondage in Russian folk songs] / I. Franko // Zibr. pr.: U 50 t. K., 1983. T. 26. S. 110–153 [in Ukraine].
10. Khorny K. Zhenskaia psykhohohyia: monohrafiia. [Female psychology: monograph]. SPb.: B.y., 1993. 220 s. [in Russian]
11. Iavornytskiy D.I. Istoriia zaporozkykh kozakiv [History of Zaporozhye Cossacks]: U 3 t. T. 1. K., 1990 [in Ukraine]